

BÜYÜK SELÇUKLU EMİRİ KÜRBOĞA

Abdülkerim ÖZAYDIN*

Kaynaklar Ebû Sa'î Kıvâmü'd-Devle Kürboğa'dan¹ ilk defa Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü (16 Şevval 485/19 Kasım 1092) üzerine başlayan taht kavgaları münasebetiyle bahseder ve Terken Hatun'un beş yaşındaki oğlu Mahmûd'u Selçuklu tahtına çıkarmak için Sultan Melikşah'ın mührünü teslim ettiği Kürboğa'yı Bağdat'tan İsfahan'a gönderip² veliahd şehzade Berkyaruk'u tutuklattığını, ancak Nizâmü'l-mülk'ün adamlarının (Nizamiyye) vezire ait silâh depolarını yağmalayarak Berkyaruk'u hapisten kurtarıp Sultan ilan ettiğini (1092-1104) kaydeder.³

Terken Hatun daha sonra Berkyaruk'un dayısı ve Azerbaycan Meliki İsmail b. Alpsungur Yakuti'ye haber gönderip yeğeni Berkyaruk'u bertaraf etmesi şartıyla evlenme vaadinde bulundu. İsmail bu teklifi kabul ederek Berkyaruk'un üzerine yürüdü. Terken Hatun da Kürboğa ve diğer bazı emirleri büyük bir orduyla ona yardıma gönderdi. 486'da (1093) Hemedan-İsfahan arasındaki Kerec'de meydana gelen savaşta Kürboğa İsmail'in bir kısım kuvvetlerini sevk ve idare etmiştir. Emir Yelberd'in taraf değiştirip Berkyaruk'un saflarına geçmesi yüzünden mağlup olan İsmail İsfahan'a kaçmak zorunda kaldı. Bağdat'a giden Berkyaruk Halife Muktedî-Biemrillah (1075-1094) tarafından sultan ilan edilip 14 Muharrem 487'de (3 Şubat 1094) adına

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Kür kelimesi yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı, aksi ve dikbaşlı anlamındadır. Kaşgarlı Mahmûd, *Dvânü Lugâti'l-Türk Tercümesi*, (trc. Besim Atalay), Ankara 1939, s. 324-325; TDK. *Tarama Sözlüğü*, "Kür" md.

2 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-târih* (nşr. C.j. Tornberg), Beyrut 1399/1979, X, 211; Râvendî, *Râhatü'l-Sudûr ve Âyetü'l-Sürûr*, (trc. Ahmed Ateş), Ankara 1960, I, 137; Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Târîh-i Güziye*, (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1364, s. 440.

3 İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fi'târîh'l-mülûk ve'l-ümem*, Haydarâbâd 1359, IX, 62-63, 67; Bundârî, *Zübde'tü'n-nasve ve nuhbetü'l-usre*, (Türkçe trc. Krvaemoddin Burslan), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, İstanbul 1943, metin, s. 82, trc. 84, İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* X, 211, 214-215; Râvendî, *age.*, I, 137; Reşîdüddin Fazlullah Câmî'l-tevârîh, (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 56; Kazvîni, *age.*, s. 440; M.C. Defrémery, "Recherches sur le Règne du Sultan Seldjoukide Barkiarok", *Journal Asiatique*, Cingüième Série, I (Paris 1853), s. 435; Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), V, 514.

hutbe okundu. Kürboğa da bu olaydan sonra Sultan Berkyaruk'un saflarına katıldı.⁴

Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu tahtında hak iddia edenlerin en önemlilerinden biri de Suriye Meliki Tâcû'd-Devle Tutuş idi. Tutuş Melikşah'ın ölüm haberini alır almaz Selçuklu tahtına sahip olmak için seferber oldu ve Halep, Rahbe, Musul, Nusaybin, Antakya, Urfa, Harran ve Rakka'yı ele geçirdi. Halep Emiri Aksungur Antakya Emiri Yağısıyan ve Urfa Emiri Bozan gibi devrin büyük kumandanlarını da kendine tâbi kıldı. Daha sonra Diyarbekir bölgesini de hakimiyeti altına alan Tutuş adı geçen kumandanlarla birlikte Azerbaycan'a hareket etti. Öte yandan Berkyaruk da Rey ve Hemedan gibi bazı şehirleri ele geçirecek amcası Tutuş'a karşı mücadeleye hazırlanıyordu. Onun bu faaliyetlerinden haberdar olan Halep Valisi Aksungur Urfa Valisi Bozan'a "Biz Melikşah'ın çocukları arasındaki mücadele sonuçlanıncaya ve onlardan birisi bu işi üstleninceye kadar Tutuş'a itaat arz etmiştik. Halbuki şimdi Berkyaruk saltanatta hak iddia ediyor. O halde biz de onun hizmetine girmeliyiz" diyerek kendisini Berkyaruk'un saflarına katılmaya ikna etmiş ve birlikte Berkyaruk'un hizmetine girmişlerdir.⁵ İki büyük emirin ayrılması üzerine Tutuş Berkyaruk'a karşı yeniden asker toplamak üzere Diyarbekir bölgesine geldi ve Yağısıyan ile beraber Antakya'ya geçti. Daha sonra Zilkade 486'da (Kasım-Aralık 1093) Dımaşk'a döndü. Aksungur ve Bozan Halep ve Urfa'da Tutuş adına okunmakta olan hutbeye son verip Berkyaruk adına hutbe okuttular.

Aksungur ve Bozan'ın ihanetine içerleyen Tutuş onları cezalandırmak için Rebîulevvel 487'de (Mart-Nisan 1094) Dımaşk'tan harekete geçti. Hama yakınlarında Yağısıyan da ona katıldı. Tutuş'un Halep'e yaklaşmakta olduğunu öğrenen Aksungur Bağdat'ta bulunan Sultan Berkyaruk'a elçi gönderip yardım istedi. Bunun üzerine Berkyaruk, Bozan, Kürboğa ve 2500 süvari kuvvetine sahip olan Rahbe hakimi Yusuf b. Abak'a, yardım için Halep'e gitmelerini emretti.⁶ Taraflar arasında Haleb'e 6 fersah (yaklaşık 35 km.) mesafede Tel

⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* X, 224; Rävendi, *age.*, I, 138, Reşidüddin Fazlullah, *age.*, s. 57; Defrémery, *agm.*, *Journal Asiatique*, s. 448; Abdülkerim Özaydın, "Berkyaruk", *DİA*, V, 514-515.

⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Yekayinmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (trc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 181; İbnü'l-Kalânisi, *Zeyli Tarihi Dımaşk*, (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 124; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* X, 222; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb* (nşr. Sâmî ed-Dehbân), Dımaşk 1954, II, 109; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 144.

⁶ İbnü'l-Kalânisi, s. 126; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 232; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi-ahbârü'l-beşer (Tarihü Ebi'l-Fidâ)*, İstanbul 1286, II, 114; Defrémery, *agm.*, *Journal Asiatique* I, 454.

Sultan yakınlarındaki Nehr-i Seb'in kıyısında cereyan eden savaş Aksungur'un mağlubiyetiyle sonuçlandı (9 Cemâziyelevvel 487/ 27 Mayıs 1094).

Aksungur kısa süren bir yargılamadan sonra öldürüldü.⁷ Kürboğa ve Bozan su kanalını geçemedikleri için⁸ aktif olarak katılmadıkları savaşın ardından süratle Haleb'e döndüler⁹ ve şehri Tutuş'a karşı savunabilmek için Sultan Berkyaruk'tan yardım istediler.¹⁰ Berkyaruk'tan posta güverciniyle gelen mektupta yardımcı kuvvetlerin Musul'a ulaştığı ve yakında Halep'te olacağı belirtiliyordu.¹¹ Bu sebeple şehri savunmayı kararlaştırdılar. Ancak Tutuş süratle Halep üzerine yürümüş ve şehri kuşatmıştır.¹² 11 Cemâziyelevvel 487'de (29 Mayıs 1094) şehri ele geçiren Tutuş Kürboğa ve Bozan'ı esir aldı. Bozan'ın hakimiyetindeki Harran ve Urfa'ya haber gönderip teslim olmalarını istedi. Onların bu teklifi reddetmesi üzerine de Bozan'ı öldürttü.¹³ Ancak Kürboğa'nın kayınpederi olan Emir Üner'i kendi tarafına kazanmak amacıyla hayatını bağışlayıp kardeşi Altuntaş ile birlikte önce Halep sonra da Humus'ta (Hıms) hapsetti.¹⁴ Kaynaklarda Tutuş'un Kürboğa'yı öldürdüğü takdirde eline geçecek bir yer olmadığı için öldürtmediği de kaydedilmektedir.¹⁵

Tutuş'un Rey Savaşı'nda Berkyaruk'a yenilip öldürülmesi üzerine (17 Zafer 488/ 26 Şubat 1095) Suriye Selçukluları oğlu Rıdvan'ın başında bulunduğu Halep Selçuklu Melikliği ve diğer oğlu Dukak'ın başında bulunduğu Dımaşk Selçuklu Melikliği olmak üzere ikiye ayrıldı. Sultan Berkyaruk Rıdvan'a haber gönderip Humus'ta hapsedilmiş olan Kürboğa ile Altuntaş'ı serbest bırakmasını istedi. Rıdvan da Sultan'ın emri üzerine onları serbest

⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* X, 232, a.mlf., *et-Târîhu'l-bâkir fid-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsî* (nşr. Abdülkadir Ahmed Tuleymât), Bağdat 1963, s. 15; İbnü'l-Adîm, II, 111; Bundâsi, *age.*, trc. s. 86; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 115; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme* (nşr. Erdoğan Merçil), İstanbul 1977, II, 33; Coşkun Alptekin, "Aksungur", *DİA*, II, 296.

⁸ İbnü'l-Adîm, II, 112.

⁹ İbnü'l-Adîm, II, 112.

¹⁰ İbnü'l-Kalânisi, s. 126; İbnü'l-Adîm, II, 117.

¹¹ İbnü'l-Adîm, II, 117.

¹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 232.

¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 232.

¹⁴ İbnü'l-Kalânisi, s. 127; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 233.

bırakmış (Şaban 488/Ağustos 1095), Tutuş'un ünlü emirlerinden olup Rey Savaşı'nda esir düşen Atabeg Tuğtegin, Yağısıyan, Edebü'd-Devle Abak b. Abdurrezzak da bu vesileyle salıverilmiştir.¹⁶

Kürboğa'nın Musul'u Ele Geçirmesi

el-Cezire'nin doğusunda yer alan Diyâr-ı Rebîa eyaletinin merkezi olan Musul, Dicle nehrinin batı sahilinde kurulmuş tarihi bir şehirdir.¹⁷ Hz Ömer zamanında fethedilen Musul Büyük Selçuklular'a kadar Emevîler Abbâsîler, Hamdânîler ve Ukaylîler'in hâkimiyetinde kalmış ve bunlara tâbi valiler veya mahallî emirler tarafından idare edilmiştir. Ortaçağda Musul'a hakim olan vali ve emirler el-Cezire üzerinde de söz sahibi oldukları için bu şehri zaptetmeye ve hakimiyetleri altında tutmaya çalışmışlardır. Bu dönemde Musul valileri sadece Haçlılar'la yapılan mücadelelerde değil Büyük Selçuklu hanedanı mensupları arasındaki taht kavgalarında da önemli rol oynadılar.

Ukaylî Emiri Şerefü'd-Devle Müslim b. Kureyş'in Selçuklular'ın Âmid'i muhasarası esnasında Mervânîler'le işbirliği yaptığını öğrenen Sultan Melikşah Musul dahil Ukaylîler'in bütün topraklarını Amîdü'd-Devle b. Cehir'e ikta etti (477/1084).¹⁸ Fakat Şerefü'd-Devle Müslim daha sonra kıymetli hediyelerle sultanın gönlünü aldı ve tekrar eski topraklarına sahip oldu (Receb 477/ Kasım 1084).¹⁹ Şerefü'd-Devle Müslim'in Türkiye Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleymanşah ile yaptığı Kurzâhil Savaşı'nda hayatını kaybetmesi (24 Safer 478/20 Haziran 1085) üzerine o sırada hapiste olan kardeşi İbrahim haptisten kurtulup kendisini Musul emiri ilan etti. Fakat Sultan Melikşah onu tekrar hapsedirip yerine Şerefü'd-Devle'nin oğlu Muhammed'i getirdi.²⁰ Sultan Melikşah 1087'de Diyarbekir vâililiğinden azlettiği Fahrü'd-Devle b. Cehir'i bir

¹⁶ İbnü'l-Kalânîsi, s. 130-131; İbnü'l-Adîm, II, 122; İbnü'l-Esir, X, 248. Sevim, age., s. 162; Mavlavi Fadil Sanaullah, *The Decline of the Seljuqid Empire*, Calcutta 1938, s. 88-89; Defrére, agm, *Journal Asiatique*, I, 456; Kafesoğlu, "Kürboğa", *İA*, VI, 1084.

¹⁷ Musul hakkında geniş bilgi için bk. G-Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London-Liverpool 1966, s. 86-89, 124-125. E. Honigsmann (C.E. Bosworth), "al-Mawsil", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, Et², İng. VI, 899-901; P. Sluglett "al-Mawsil" *Et²* (İng.), VI, 901-902, İmadeddin Halîl, "Kıvâmü'd-Devle Ebû Saîd Kürboğa", *Edebü'r-Râfideyn*, (Musul 1974), s. 151 vd.

¹⁸ Bunderî, age., trc. s. 78; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 56-57.

¹⁹ İbnü'l-Kalânîsi, s. 117, Kafesoğlu, age, s. 57.

²⁰ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, 108, Deguignes, *Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve Daha Sair Tetarlar'ın Tarih-i Umûmî'si*, (trc. H. Cahid), İstanbul 1924, III, 361; Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devri*, s. 87.

süre sonra Musul'a gönderdi. O, sultanın Musul'daki nâibi sıfatıyla Diyâr-ı Rebîa'da Melikşah adına hutbe okuttu.²¹ Ancak Melikşah'ın ölümü üzerine serbest bırakılan İbrahim b. Kureyş tekrar Musul'a döndü.

Sultan Melikşah'ın halası olup önce Şerefü'd-Devle Müslim sonra da kardeşi İbrahim ile evlenmiş bulunan Safiyye Hatun Müslim'den olan oğlu Ali ile birlikte Musul'a gelip şehrin yönetiminde hak iddia etti. Müslim'in diğer oğlu Muhammed de aynı şekilde şehre hâkim olmak istiyordu. Bu mücadele savaşla sonuçlandı ve Muhammed şehri terk etmek zorunda kaldı, Ali Musul'a hakim oldu. İbrahim bu karışık ortamda Safiyye Hatun ile anlaşıp Sultan Melikşah tarafından iktâ edilmiş olan Beled şehrini aldı. İbrahim daha sonra Büyük Selçuklu tahtını ele geçirmek için mücadele veren Suriye Meliki Tutuş ile yaptığı Mudayya Savaşı'nda öldürüldü (Rebiulevvel 486/ Nisan 1093). Tutuş bu savaştan sonra Musul'u da hakimiyeti altına almış ve Ali b. Şerefü'd-Devle Müslim'i buraya vali tayin etmiştir.²²

Öte yandan Kürboğa ile Altuntaş'ın serbest bırakıldığını duyan çok sayıda cengâver asker kısa sürede onların etrafında toplandı ve iki kardeş derhal Harran üzerine yürüyüp şehri zaptettiler. Bu sırada Nusaybin hakimi olan Muhammed b. Müslim kardeşi Ali'ye karşı Kürboğa ve Altuntaş'tan yardım istedi. Bunun üzerine Kürboğa ve kardeşi Nusaybin'e hareket ettiler. Muhammed onları surların önünde karşılayıp kendine hiçbir zarar vermeyeceklerine dair yemin ettirdi. Fakat Kürboğa yeminini bozup Nusaybin'i ele geçirmeye karar verdi ve Muhammed b. Müslim'i tevkif edip şehri tehdit etti. Ancak Nusaybin halkı tehditlere aldırmadan şehri teslim etmemekte direndi. Kürboğa 40 gün süren muhasaradan sonra Nusaybin'i zaptetti. Buradan Musul üzerine yürüdü ve şehri muhasaraya başladı. Netice alamayınca kuşatmayı kaldırıp Musul'un kuzeyindeki Beled şehrine doğru çekildi. Burada Muhammed b. Şerefü'd-Devle'yi öldürtüp cesedini Dicle nehrine attırdı. Sonra tekrar Musul'a dönüp muhasaraya başladı. Kendisi şehre bir fersah mesafedeki Bâhlâfâ köyünde konaklarken kardeşi Altuntaş'ı Musul'un doğusunda bıraktı.²³ Ali b. Şerefü'd-Devle Müslim hemen Cezire İbn Ömer hâkimi Şemsü'd-Devle Çökürmüş'ten yardım istedi. O da bu teklifi kabul etti ve Kürboğa ve Altuntaş ile savaşmak üzere yola çıktı. Bunu haber alan Altuntaş onun yolunu kesti, yapılan savaşta mağlup olan Çökürmüş beldesine döndü. Çok geçmeden

²¹ Abdülkerim Özaydın, "Benî Cehir", *DİA*, V, 448.

²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 258.

²³ İbnü'l-Esir, age., X, 259.

Kürboğa onu kendi tarafına çekmeyi başardı ve Musul'u birlikte muhasara etmeyi kararlaştırdılar.²⁴ Musul çok şiddetli bir muhasaraya maruz kaldı ve halk büyük sıkıntılarla karşılaştı, yiyecekleri tükendi. Ali şehri terk edip Hille Emiri Sadaka b. Mezyed'in yanına sığındı. Kürboğa 9 aylık kuşatmadan sonra şehre hakim oldu (Zilkade 489/ Ekim-Kasım 1096).²⁵

Musul halkı Altuntaş'ın kendi mallarını yağmalayacağına dair söylentilerden çok korktu ancak Kürboğa kardeşinin bu tutumuna karşı çıktı. Altuntaş'ın şehrin ileri gelenlerini tevkif edip mallarını müsadereye başlaması ve kendi direktiflerini dinlememesi Kürboğa'yı öfkeliendirdi ve Musul'a girişlerinin üçüncü günü kardeşini idam ettirdi. Böylece halk onun zorbalığından kurtuldu. Kürboğa halka çok iyi davranıp onların sevgisini kazandı.²⁶

Kürboğa Musul'dan sonra hakimiyet sahasını genişletmeye devam etti. Rahbe'yi bir süre kuşattıktan sonra ele geçirip yağmaladı ve buraya bir nâib tayin ettikten sonra Musul'a döndü.²⁷ Kürboğa sahip olduğu topraklarda Sultan Berkyaruk'u metbû tanıyor ve onun adına hutbe okutuyordu.²⁸

Kürboğa'nın Antakya Kuşatması ve Sonuçları

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Melikşah tarafından Yağısyan adlı bir Türk emirinin idaresine verilmiş olan Antakya²⁹ Haçlılar'ın Kudüs yolu üzerinde bulunuyordu. Burayı almadan Filistin'e doğru yürümleri askeri açıdan mahzurlu olduğu gibi piskoposluğun merkezi olmak bakımından da Hz. İsa'nın mezarını müslümanların elinden kurtarmak için harekete geçen Haçlılar'ın ilk hedefi olmak durumundaydı. Bu aynı zamanda 12 yıl önce Bizans hakimiyetinden çıkan şehri geri almak isteyen imparator Aleksios Komnenos tarafından da kaçırılmaz bir fırsat olarak değerlendiriliyordu.

Haçlılar'ın Anadolu'yu geçerek Antakya istikametinde ilerledikleri haberini Şeyzer'de iken alan³⁰ Yağısyan derhal şehre gelerek müdafaa hazırlıklarına girişti. Haçlılar 20 Ekim 1097'de Antakya surları önünde

görüldüler. Yağısyan bir yandan surları tamir ettirip hendekleri kazdırırken diğer taraftan da ihanetinden endişe ettiği hıristiyanları şehir dışına çıkardı. Antakya'nın ortodoks halkının reisi olan patrik hapse atıldı.³¹ Şehir halkının çoğu Rum, Ermeni ve Süryani idi. Ayrıca haçlı ordularına karşı koyabilmek için oğlu Şemsü'd-Devle'yi Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Haleb Meliki Rıdvan, Dımaşk Meliki Dukak ve Atabeg Tuğtegin'e, Hıms Emiri Cenâhu'd-Devle Hüseyin ve Mirdâsi Emiri Vessâb b. Mahmud'a ve Benû Kilâb kabilesi reislerine haber göndererek yardım talep etti. Diğer oğlu Muhammed'i de Musul hakimi Kürboğa, Seruc hakimi Sökmen b. Artuk, Sincar hakimi Arslantaş, Sumeysat (Samsat)³² hakimi Süleyman b. İlgazi ve diğer Türkmen beylerine gönderip Haçlılar'a karşı cihada davet etti.³³ Kürboğa bu sırada el-Cezîre'nin en güçlü emiriydi. Haçlılar'ın İslâm âlemi için ciddi bir tehlike teşkil ettiğinin de idraki içindeydi. Ayrıca çoktandır göz diktiği Haleb'i ele geçirmenin veya burayı kontrol altında tutmanın Antakya'ya hakim olmakla yakından ilgisi bulunduğunu biliyordu.

Yağısyan iyi bir savaşçıydı.³⁴ Erzak ve diğer ikmal maddelerini uzun bir kuşatmada yetecek kadar depo etmişti. Ayrıca surlar içinde bol su ve sebze bahçelerinin ve otlakların mevcudiyeti ve şehrin her taraftan kuşatılmaması da Yağısyan lehine bir durumdu.

Aralık 1097 ortalarında Dımaşk Meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin ve Cenâhu'd-Devle Hüseyin, Yağısyan'ın oğlu Şemsü'd-Devle ile birlikte Antakya'ya giderken erzak aramak gayesiyle dolaşan Bohemund ve Robert de Flandre'i kuşattılar.³⁵ Fakat büyük kayıplar vererek Hama'ya çekilmek zorunda kaldılar.³⁶ Şemsü'd-Devle bu mağlûbiyeti müteakiben Haleb Meliki Rıdvan'ın yanına gitmiştir. Rıdvan, sınırsız hislerine mağlub olarak bizzat bu sefere katılmadıysa da Haleb askerleri ile birlikte Sökmen b. Artuk komutasındaki bir Türkmen birliğini 1098 Şubat ayı başında Yağısyan'a yardıma göndermiştir.

²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 259, a.mf, *et-Târîhu'l-Bâhir*, s. 15; Ebü'l-Fidâ, II, 122-123; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut Daru Sâdir, ts, V, 17.

²⁵ İbnü'l-esir, *el-Kâmil*, X, 259; Delémery, agm., *Journal Asiatique*, II, 230; İmâdüddin Halil, "Kıvamü'd-Devle Ebû Saîd Kürboğa", *Edebü'r-Râfideyn* V,(Musul 1974), s. 158.

²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 259; Delémery, agm., *Journal Asiatique*, II, 230.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* X, 259; V, İbn Haldûn, *age.*, 17.

²⁸ İbnü'l-Esir, *et-Târîhu'l-Bâhir*, s. 15-16.

²⁹ Halil Sahillioglu, "Antakya", *DİA*, III, 228-230.

³⁰ İbnü'l-Adîm, II, 129.

³¹ İbnü'l-Adîm, II, 129.

³² İbnü'l-Kalânîsi, *age.*, s. 134; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 274.

³³ Fırat'ın batı sahilinde bir şehir. Geniş bilgi için bk. Demirkent, "Sumeysat", *İA*, XI, 232-236.

³⁴ Mateos, *age.*, s. 196; İbnü'l-Kalânîsi, *age.*, s. 134; Azîmi, *Tarih* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 25; İbnü'l-Adîm, *Zühdetü'l-Haleb*, II, 130; İbn Asâkir, *Vüldü Dımaşk fi'l-ahd'el-Selcûki*, Beyrut 1981, s. 9-10; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İltan), Ankara 1986, I, 145; İbn Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 39.

³⁵ İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 133; Runciman, *age.*, I, 164 vd.

³⁶ Runciman, I, *age.*, 169.

³⁷ İbnü'l-Adîm, II, 131.

Söz konusu kuvvetler Antakya'ya girmek üzere iken haçlı hücumuna maruz kalmış ve önce Hârim'e çekilmiş, sonra da takip edilmeleri üzerine Haleb'e dönmek zorunda kalmışlardır (Mart 1098).³⁷ Yardıma giden her iki müslüman birliğinin başarısız bir şekilde geri dönmeleri zor durumda olan haçlıların moralini yükseltmiştir. Gerçekten de haçlılar Antakya muhasarası sırasında büyük sıkıntıya maruz kalmışlar, hatta bazıları ordugâhlarını terk ederek Avrupa'ya dönmek üzere yollara dökülmüş ve perişanlık içinde yok olup gitmişlerdir.

Yardımcı kuvvetlerin, haçlı takibatı karşısında Hârim'i terk etmeleri, Ermenilerin buradaki müslüman halkı katlederek şehre hâkim olmalarına imkân vermiştir.³⁸

Melik Rıdvan'ın genelde bütün İslâm dünyası için tehlikeli olabilecek haçlı harekâtına karşı gereken ilgiyi göstermemesi aslında kendi hâkimiyetindeki Halep bölgesi için çok daha yakın bir tehlike olarak gözükmekteydi. Onun, buna rağmen müttefik bir mücahitler grubuna bizzat katılmamasının sebeplerini aralarındaki rekabet dolayısıyla kardeşi Dukak ve üvey babası Cenâhu'd-Devle Hüseyin'e olan şahsî kin ve husûmetine bağlamak gerekir.

Yukarıda geçtiği gibi Yağısyan Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a ve Musul emiri Kürboğa'ya da haber gönderip yardım istemişti. Kürboğa, Musul ve el-Cezire kuvvetlerinin başında derhal harekete geçti.³⁹ İslâm kaynaklarında Kürboğa'nın Abbâsî Halifesi Mustazhir-Billâh'ın (1094-1118) ricası veya Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un emriyle harekete geçtiğine dair bir kayda rastlamadık. Ancak Anna Komnena Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un (1081-1118) Antakya'daki Haçlılar'a yardım için sefere çıktığını duyan Horasan Sultanının Horasan ve çok uzak yerlerden devşirilmiş, mükemmel teçizatlı önemli birlikleri Antakya'ya sevkettiğini, imparatorun başarılarında Kürboğa'nın bulunduğu Türklerin tümünü imha etmek için giriştiği seferin daha sonra çıkarılan söylentiler yüzünden durdurulduğunu kaydederken⁴⁰ Ebû'l-Fere İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus) Haçlılar'ın Antakya'yı zaptetmesinden haberdar olan Sultan Berkyaruk'un buraya 100 bin atlı gönderdiğini belirtir.⁴¹

³⁶ İbnü'l-Adîm, II, 131.

³⁷ İbnü'l-Adîm, II, 132; Runciman, *age.*, I, 173.

³⁸ İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 132.

³⁹ İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 133; Ebû'l-Fidâ, *age.*, II, 121; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 41.

⁴⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, (Türkçe trc. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 340.

⁴¹ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, II, 340.

Dequignes⁴² Anna Komnena'ya istinaden, İbrahim Kafesoğlu⁴³ ve K.V. Zetterstéen⁴⁴ ise kaynak belirtmeden Kürboğa'nın Sultan Berkyaruk tarafından gönderildiğini ifade ederler.

Kürboğa'nın bütün kaynaklarda başkomutan olarak gösterilmesi ve onun bizzat Sultan tarafından görevlendirilmiş olduğuna işaret sayılabilir. Şayet Kürboğa sonuçları itibarıyla Büyük Selçuklu Devleti'ni doğrudan ilgilendiren böyle önemli bir sefer için Berkyaruk'tan izin almamış ya da onun direktifleriyle hareket etmemişse mesele ancak durumun vahameti ve aciliyetiyle izah edilebilir. Bu durumda onun üç haftalık zamanı Urfa önlerinde harcaması büyük bir taktik hatası olarak değerlendirilmelidir.

Nitekim Kürboğa yanlış bir savaş taktiği ile uzun süren muhasaradan aç ve perişan hale düşen Antakya'daki haçlı kuvvetleri üzerine yürüyeceğine, Urfa'nın geri alınmasında ısrar etti ve Haçlılara derin bir nefes alma imkânı verdi. O, Baudouin'in mukavemet edemeyecek kadar güçsüz olmakla beraber, Urfa'nın, Ortaçağın en müstahkem kalesinde ortadan kaldırılamayacak kadar da kuvvetli olduğunu düşünememiş ve beyhude yere üç haftayı (4-25 Mayıs 1098) burada harcamıştır.⁴⁵ Sağ kanadını tehdit edebilecek bir Frank ordusu Urfa'da bulunduğu müddetçe Antakya'ya doğru ilerlemek istemeyen Kürboğa nihayet 25 Mayıs'ta muhasarayı kaldırıp Suriye'ye yöneldi ve müttefik kuvvetlerin katılması için Merc-i Dâbık'ta bir süre bekledi. Burada Dımaşk meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin, Humus hâkimi Cenâhu'd-Devle, Sincar hâkimi Arslantaş ve Sökmen b. Artuk'un da katılımıyla⁴⁶ oluşan kalabalık Selçuklu ordusu Antakya istikametinde harekete geçti.

Kürboğa ve diğer Türk emirlerinin harekâtını adım adım takip eden Haçlılar müttefik kuvvetlerin Antakya'ya doğru yaklaştığını öğrenince gerçekten

⁴¹ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, (trc. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, II, 340.

⁴² Dequignes, *age.*, IV, 46.

⁴³ Kafesoğlu, "Kürboğa", *İA.*, VI, 1085.

⁴⁴ Zetterstéen, "Kurbuka", *EF*² (İng.), V, 437.

⁴⁵ Kürboğa'nın Urfa'yı kuşatmasının tarihi, Fulcherius ve Hagenmeyer'in verdiği bilgilere dayanılarak Demirkent tarafından hesaplanmıştır. Demirkent, *age.*, s. 41-44, Krş. Runciman, I, 177.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 276; İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 133; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, (İng. trc. R. Ryan), Tennessee 1969, s. 51. Fulcherius İlgazi'nin oğlu ve Haleb emiri Süleyman'ın da zikreder.

⁴⁷ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 276.

⁴⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 333-336; Runciman, I, 177.

⁴⁹ Fulcher of Chartres, *age.*, s. 48'de onu Türk gösterir.

büyük bir korkuya kapıldılar. Onun yaklaşmasıyla paniğe kapılan Haçlılar ordusu terk edip kaçmaya başladılar⁴⁷ ve İslâm ordusu gelmeden her türlü tedbire başvurdular. Kürboğa'nın yetişmesi halinde şehri savunmaya devam eden Yağısyan ile müttefik İslâm ordusunun ateşleri arasında kalacaklarını anlayan haçlılar 29 Mayıs 1098'de Bohemund, Godefroi de Bouillon, Raimond de Saint-Gilles gibi şöhretli haçlı liderlerinin iştirak ettiği bir harp meclisi topladılar. Kendilerine durumun nazikliğini izah eden Bohemund'un emrine girmek ve onun haçlı reisleri arasında ihtilâflara ve münakaşalara yol açan isteklerini kabul etmek zorunda kaldılar.⁴⁸ Bohemund, Antakya'da zırh yapıcısı Firûz adlı bir Ermeni dönmesi⁴⁹ ile münasebet tesis etti. Firuz şehrin burçlarından birinin savunmasını üzerine almıştı. Daha önce erzak stokçuluğu yaptığı için Yağısyan tarafından malları müsâdere edilmek suretiyle cezalandırılan Firûz, bu hareketinden dolayı ona içerlemişti.⁵⁰ Bu hareket onu Bohemund'la haberleşmeye sevketti ve oğlu vasıtasıyla Bohemund'a şartları yerine getirilince Antakya'yı satmaya hazır olduğunu haber verdi. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Bohemund cevabında onun isteklerini fazlasıyla kabul ettiğini bildiriyordu.⁵¹ Bohemund durumu haçlı reisleri Adhemar, Raimond, Godefroi ve Robert de Flandre'den gizledi ve onları toplantıya çağırıp: "Şehri topluca muhasara edelim. Kimin askeri daha önce girerse Antakya'yı ona teslim edelim" dedi. Diğer haçlı kontları onun Firûz ile anlaşmışından habersiz oldukları için bunu kabulde tereddüt göstermediler.⁵² Böylece Bohemund hileli bir yolla Antakya'nın kendine teslimini sağlayacaktı. Firûz anlaşma uyarınca belirtilen vakitte (2 Haziran 1098 gecesi) bulunduğu burçtan ipler sarkıtarak haçlıların yukarı çıkılmalarını sağladı.⁵³ Bu şekilde bir Ermeninin ihaneti ile şehre girmeye muvaffak olan haçlılar 3 Haziran 1098 sabahı Antakya'ya tamamen hakim oldular. Şehri müslüman kanlarıyla suladılar ve anavatanlarından binlerce kilometre uzakta ikinci haçlı devletçiğini kurdular. Sabahın erken saatlerinde çalınan boru sesleriyle uyanan Yağısyan büyük bir şaşkınlık içinde iç kalenin de düştüğünü zannederek 30 kişilik⁵⁴ bir kabileyle dağ taraflarındaki kapıdan çıkıp

47 İbnü'l-Esir, *age.*, X, 276.

48 Anna Komnena, *Alexiad.*, s. 333-336; Runciman, I, 177.

49 Fulcher of Chartres, *age.*, s. 48'de onu Türk gösterir.

50 İbnü'l-Kalânisî, *age.*, s. 135; İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 134; Runciman, I, 177-178.

51 İbnü'l-Kalânisî, *age.*, s. 135; İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 134.

52 İbnü'l-Adîm, *age.*, gösterilen yer; Runciman, *age.*, I, 179.

53 İbnü'l-Kalânisî, *age.*, gösterilen yerler; ve İbnü'l-Adîm, *age.*, gösterilen yerler; İbnü'l-Esir, *age.*, X, 274.

54 İbnü'l-Esir, *age.*, X, 275.

şehri terk etti. Yolda iç kalenin düşmediğini öğrenince: "Ben nasıl olur da ölünceye kadar çarpışmadan ailemi, evlâdımı, müslümanları böyle yalnız başına bırakıp giderim" diyerek büyük bir üzüntüye kapıldı. Antakya'dan 4 fersah uzaktaki Ermenâz'a⁵⁵ yaklaştığı sırada üzüntüsünün şiddetinden baygın bir halde atından yere düştü. Adamları birkaç defa atına bindirdilerse de o at üzerinde duracak durumda değildi, tekrar düştü. Muhafızları ölmek üzere olan emirlerini birlikte götürmeyince bırakıp gittiler. O sırada ormanda odun kesmekte olan bir ermeni Yağısyan'a rastladı ve onu katletti.⁵⁶ Başını kesip Bohemund'a getirdi ve yüklü bir mükâfaat aldı.⁵⁷

Antakya'ya ilerlemeye devam eden Kürboğa, şehrin zaptedildiğini öğrenince birliklerinin bir kısmını Demir Köprü (el-Cisru'l-Hadîd)'ye, bir kısmını da Artah'a⁵⁸ sevketti. Asî nehri üzerindeki Demir Köprüyü muhafaza eden haçlı birliği müslümanlar tarafından perişan edildi (5 Haziran 1098). Yakalanan esirlerden iç kalenin henüz teslim olmadığı öğrenildi. Bu haber öncülükler tarafından ana orduya ulaştırıldı. Ordu zaman kaybetmeksizin harekete geçip iki gün sonra Antakya surları önüne gelerek karargâh kurdu.

Antakya'nın zaptedilmesi hiç şüphesiz hıristiyan âlemini sevince boğmuştu. Fakat bu ilk sevinç ve heyecan geçip de durumlarını soğukkanlılıkla değerlendirdince eski hallerinden pek de iyi olmadıklarını anladılar. Bununla beraber şehri ele geçirmenin kendilerine sağladığı imkânlar da yok değildi. Kürboğa'nın komutasındaki muazzam bir müslüman ordusu Antakya surlarına dayanınca haçlılar dehşete düştü. Müslümanlar 10 Haziran 1098'de şehri tamamen kuşattılar. Karargâhı şehrin dağ tarafına kuran müslümanlar böylece iç kale ile temas sağlama imkanına kavuşmuş oluyorlardı. Yağısyan'ın oğlu Şemsü'd-Devle'nin bağlılık arzemesine rağmen başkomutan Kürboğa, kendi güvenilir adamlarından Ahmed b. Mervan'ı iç kaleyi savunmak ve oradan yapılacak taarruzları yönetmekle görevlendirdi.⁵⁹

Kürboğa başlangıçta iç kaleden şehre sızmayı plânlamıştı. Bunu sezen Bohemund ile Raimond iç kaleyi şehir istihkâmlarından ayıran kaba bir duvar

54 İbnü'l-Esir, *age.*, X, 275.

55 İbnü'l-Esir, *age.*, gösterilen yer.

56 Mateos, *age.*, s. 188; İbnü'l-Kalânisî, *age.*, s. 135; İbnü'l-Esir, *age.*, aynı yer. İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 135.

57 Runciman, *Haçlı Seferleri*, I, 180.

58 Haleb'e bağlı bir belde (Yakut, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut 1374/1975, I, 140).

59 İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 136.

özdürmüşlerdir. Ahmed b. Mervan buraya saldırınca Hugue de Vermandois, Robert de Flandre ve Robert de la Normandia büyük bir tehlike atlattılar. Fakat sonunda Ahmed b. Mervan'ı geri püskürttüler. Bunun üzerine Kürboğa Haçlıları sıkı bir şekilde kuşatıp açlığa mahkûm etmeye karar verdi. Muhasaranın şiddeti karşısında Haçlıların açlık ve perişanlıkları giderek artıyordu. Aslında Antakya'da umdukları kadar yiyecek bulamamışlardı. Asilzâdele hayvanları yiyerek karınlarını doyururken geri kalan büyük kısım leşler ve ağaç yapraklarıyla açlıklarını gidermeye çalışıyorlardı.⁶⁰ Açlıktan kırılan haçlılar bir yandan Kürboğa ve Dukak'a elçi gönderip bu topraklarda gözleri olmadığını belirtirken öte yandan da iltimatom verircesine sert konuşuyorlar ve Şii Fatimileri Türklere karşı tahrik ediyorlardı. Akıbetlerinin iyi olamayacağını düşünen Grant Mesnilli Guillaume ve Alberich ile Clermont kontu Lambert Antakya'dan ayrılarak Süveydiye (Samandağı) limanına varmaya muvaffak oldular. Gece karanlığında sahil istikametinde kaçanların telâşi Süveydiye limanındaki gemilerin denize açılmalarına sebep olmuştur.⁶¹

Bu sırada Akşehir'de haçlılara yardım hazırlıklarını sürdüren İmparator Aleksios Komnenos haçlı kuvvetlerinin Antakya'da tamamen imha edildiği haberi üzerine Antakya'ya gitmekten vazgeçip haçlılarla 1097'de yapılan anlaşmanın artık bir hükmü kalmayacağını düşünerek İstanbul'a dönmüştür.⁶²

Diğer yandan Kürboğa'nın ordusu, karargâhını değiştirerek ovaya inmiş ve bu yeni karargâh her hangi bir saldırı ihtimaline karşı şehirle karargâh arasında bir hendek kazılmıştır. Kuşatmaya buradan devam eden Kürboğa emrindeki komutanlara kıymet vermiyor, daima mağrur ve kibirli bir edâ içinde hareket ediyordu.

Bu sıralarda Haleb Meliki Rıdvan'ın gönderdiği elçilerin Kürboğa ile müzakerelerde bulunmaları ister istemez Melik Dukak ile Cenâhu'd-Devle Hüseyin'i kuşkulandırdı.⁶³ Yusuf b. Abak'ın öldürülmesinde parmağı olan Cenâhu'd-Devle⁶⁴ Yusuf'un kardeşi ve yakınlarını görünce büsbütün şaşırmış ve endişeye kapılmıştı. Ayrıca Benî Mirdâs emiri Vessâb'ın maiyetindeki Türkmen ve Arap askerler arasında Rıdvan'ın adamları tarafından çıkarılan

ihtilâf sebebiyle de Türklerin ordugâhı terk ettiğini görüyoruz. Bu emirler Haçlılar'a karşı bir zafer kazanılması halinde Kürboğa'nın daha fazla güç ve itibar kazanacağından endişe ediyorlardı. Kişisel ihtiras ve çekişmeler Haçlılar'a karşı zafer kazanmaktan daha ağır basmaktaydı.⁶⁵

Haçlılar açlık ve sefalet içerisinde idiler. Öyle ki arkadaşlarının cesetlerini yiyorlardı. Bu sırada Haçlıların maneviyatını yükseltecek olan bir senaryo hazırlandı. Sözde rahiplerden biri rüyasında "Azizlerden birini gördüğünü ve Hz. İsa'nın bögürünü delen mızrağın o havalide bulunduğunu, eğer mızrağı bulurlarsa Tanrı'nın kendilerini muzaffer kılacağını" söylediğini bildirdi. İleri gelen kumandanlar da senaryodan haberdardı. Ertesi gün bu senaryoyu tiyatro sahnesinde canlandırır gibi hareket ettiler ve Saint Pierre kilisesine gömdükleri mızrağı bulup merasimle çıkardılar (14 Haziran 1098).⁶⁶ Haçlıların bir kısmı ise şehri teslim edip geri dönmek istiyordu. Onların böylesine perişan ve bitkin olmasına rağmen ileri görüşlü ve dirayetli bir başkomutan olmadığı anlaşılan Kürboğa ordudaki Selçuklu beyleri arasında birlik ve beraberliği temin etmek şöyle dursun bizzat kendisi onları darıltacak davranışlarda bulunuyordu. Halbuki iç kaleden ve dışarıdan yapılacak müşterek bir saldırı ile şehir hemen düşecekti. Âcizliklerini itiraf eden Haçlılar 27 Haziran 1098'de Pierre L'Ermite ve Herluin başkanlığındaki bir sefaret heyetini Kürboğa'ya göndererek: "Kendilerine memleketlerine gitmek üzere müsaade edilmesi halinde Antakya'yı teslim edeceklerini" bildirmişlerdi. Fakat Kürboğa bunu da reddederek kayıtsız şartsız teslim olmalarında ısrar etmiştir.⁶⁷ Sonunda haçlılar Bohemund'un başarılı sevk ve idaresi ile müslümanlara saldırmak üzere birkaç kişilik gruplar halinde dışarı çıkmaya başladılar.

Selçuklu emirleri kapı önlerinde durup çıkanları öldürelim dedilerse de mağrur Kürboğa onları bir anda dünyadan temizleyeceğine inandığından bu teklifi kabul etmemişti. Haçlılar da gayet rahat bir şekilde savaş meydanındaki yerlerini almışlardı (28 Haziran 1098).⁶⁸ Bohemund, Tankred, Godefroi, Hugue de Vermandois, Flandr Kontu Robert, Normadia Kontu Robert ve Le Puy Piskoposu Adhemar gibi ileri gelen kumandanların⁶⁹ idare ettiği haçlı ordusu, aralarındaki ihtilâf giderek büyüyen Selçuklu ordusuna saldırdı. Kürboğa'nın

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 276.

⁶¹ Mateos, *age.*, s. 198; Runciman, *age.*, I, 183.

⁶² Anna Komnena, *age.*, s. 340; Runciman, *age.*, I, 183-184.

⁶³ İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 136.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 255; İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 125 vd.

⁶⁵ İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 136 vd.; krş. Demircent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 46; Sevim, "Haleb Selçuklu Melikliği", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, II (Ankara 1970), s. 31.

⁶⁶ Mateos, *age.*, s. 198; İbnü'l-Esir, *age.*, X, 277; Ebu'l-Feroc İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut 1890, s. 342.

⁶⁷ Mateos, *age.*, s. 198; İbnü'l-Esir, *age.*, X, 276.

⁶⁸ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 277; Ebu'l-Feroc İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, s. 342.

⁶⁹ Fulcher of Chartres, *age.*, s. 52; krş. Runciman, I, 190 vd.

davranış ve sözlerinden incinmiş olan emirler birbirlerine de pek güven duymadıkları için savaşa girmek istemediler. Türkmenlerden sonra Fâtımîler'in Filistin'e doğru ilerlediğini haber alan Dukak da safları terk etti. Pusuda bekleyen Sökmen b. Artuk ve Cenâhu'd-Devle ilerleyen düşman kuvvetleri karşısında Kürboğa ile birlikte geri çekilmek zorunda kaldılar. Müslüman komutanlar arasındaki ayrılıklara vâkıf olamayan haçlılar başlangıçta bunu bir taktik zannettiler ve onları takip etmediler.⁷⁰ Nihayet savaşa devam edemeyeceğini anlayan Kürboğa da Halep'e doğru kaçtı. Savaşa Allah rızası için katılan gönüllü mücahidler yerlerinde sebât edip şehid düşünceye kadar muharebeye devam ettiler. Haçlılar kaçan ordunun bıraktığı erzak, silâh, hayvan vs. ganimetleri ele geçirdiler.⁷¹

Böylece Kürboğa'nın yanındaki emirleri küçümseyip onlara itibar etmemesi ve Haçlılar şehirden çıkarken onlarla savaşa izin vermemesi⁷² bizzat emirlerin de karşılıklı güvenden mahrum bulunmaları böylesine beklenmedik bir sonuç doğurmuş, kuvvetli bir müslüman ordusu zaaf ve perişanlık içerisinde kıvranan haçlılara yenilerek eşine az rastlanır bir mağlubiyet örneği vermiştir. İtibar kaybeden Kürboğa, Halep'ten Melik Rıdvan'ın yardımıyla Musul'a dönerken iç kaledeki Ahmed b. Mervan Haçlılardan eman alarak hayatını kurtarmış ve hristiyanlığı kabul edip Bohemund'un ordusuna katılmıştır.⁷³

Antakya'nın zaptı Haçlılar'a Suriye hâkimiyetini sağlamış ve asıl hedefleri olan Kudüs yolunu açmıştı. Hristiyan âlemi için büyük bir sevînc kaynağı olan bu hadise İslâm âlemi için de büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Ortaçağın bu müstahkem kalesinin ve stratejik beldesinin haçlıların eline geçmesiyle Halep, Suriye ve Filistin haçlı istilâsına maruz kalmıştır.⁷⁴

Kürboğa'nın Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Mücadelede Oynadığı Rol

Sultan Melikşah'ın ölümüyle başlayan taht kavgalarının daha ilk safhasında aktif bir şekilde rol aldığını gördüğümüz Kürboğa Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki saltanat mücadelesinde de önemli görevler üstlenmiştir. Ancak devrin muhteris emirleri gibi o da şartlara göre taraf

değiştirmiş ve muzaffer tarafın safında yer almaktan çekinmemiştir. Musul hâkimi Kürboğa 492'de (1099) Bağdat şahnesi Gevherâyin, Cezîret İbn Ömer Çökürmüş, Kinkiver⁷⁵ sahibi Sürhâb b. Bedr ve diğer bazı emirlerle birlikte Muhammed Tapar'ın saflarına geçti. Muhammed Tapar Gevherâyin'e hil'at verip Bağdat'a gönderdi. 17 Zilhicce 492'de (4 Kasım 1099) Bağdat'ta Gıyasü'd-dünya ve'd-din lakabıyla Sultan Muhammed Tapar adına hutbe okundu.⁷⁶

Ertesi yıl Gevherâyin, İlgazi b. Artuk ve diğer bazı emirler Sultan Muhammed Tapar ile veziri Müeyyidü'l-mülk'e haber gönderip kendilerine katılmaları için davette bulundular. Sultan Muhammed Tapar ise Kürboğa ve Çökürmüş'ü göndermekle yetindi.⁷⁷ Bunun üzerine emirler bir toplantı yaparak birlikte hareket etmeye karar verdiler ve Kürboğa'nın tavsiyesiyle de Berkyaruk'un saflarına geçmekte tereddüt etmediler. Bu gelişmeleri Sultan Berkyaruk'a arz edip kendilerine katılmaya çağırdılar ve birlikte Bağdat'a hareket ettiler.⁷⁸ 4 Receb 493'te (15 Mayıs 1100) Hemedan'a 4 fersah mesafede Sefidrûd'da Muhammed Tapar ile Berkyaruk arasındaki savaşta Kürboğa Sultan Berkyaruk'un sol cenahına kumanda ediyordu.⁷⁹ Sultan Berkyaruk 3 Cemaziyelâhir 494'te (6 Mart 1101) Muhammed Tapar ile yaptığı ve galip geldiği savaştan sonra Rey şehrine gitmiş, Kürboğa ile Dübeyz b. Sadaka da burada ona katılmıştır.⁸⁰

Kürboğa'nın Âmid'i Kuşatması

Aksungur Tutuş tarafından öldürülünce Kürboğa onun memlûklerini çağırıp onlardan oğlu İmâdeddin Zengi'yi yanına getirmelerini istedi ve onların huzurunda "o benim kardeşimin oğludur. Onun eğitimiyle ilgilenmek herkesten önce bana düşer" dedi ve onun eğitimiyle bizzat ilgilendi. Çünkü Aksungur'un memlûklerinden olan Kürboğa, onun iyiliklerini unutmamıştı.

Kürboğa daha sonra muhtemelen İnal adlı bir Türkmen emirinin hakimiyetindeki Âmid üzerine yürüdü. Şehrin hâkimi Münüddeve Sökmen b.

⁷⁵ Hemedan-Karmîsin arasında bir şehir (Yâkût el-Hamevî, *age.*, IV, 484).

⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, IX, 109; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 289; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 22; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, (498-511/ 1105-1118), Ankara 1990, s. 16.

⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 293.

⁷⁸ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 294; Özaydın, *age.*, s. 17.

⁷⁹ İbnü'l-Esir, *age.*, X, 295; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Beyrut 1386/1966, XII, 158; İbn Haldûn, V, 23; krtç, A. Özaydın, *age.*, s. 18.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 305; İbn Haldûn, *age.*, V, 23; Defrémercy, *agm.*, *Journal Asiatique*, II, 266.

⁶⁹ Fulcher of Chartress, *age.*, s. 52; krtç. Runciman, I, 190 vd.

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *age.*, gösterilen yer.

⁷¹ İbnü'l-Adîm, II, 137.

⁷² İbnü'l-Esir, *age.*, X, 277.

⁷³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 191; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 46.

⁷⁴ İbnü'l-Kalânîşî, *age.*, s. 134 vd.; İbnü'l-Esir, *age.*, X, 272 vd.; İbnü'l-Adîm, *age.*, II, 132 vd.; Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Abu'l-Farac Tarihi*, II, 339 vd.; Demirkent, *age.*, 46 vd.

Artuk'tan yardım istedi. O da hemen asker toplayıp yeğeni Yakutî ile birlikte yardıma koştu. Kürboğa çok kalabalık bir Türkmen kitlesiyle karşılaşınca endişeye kapıldı ve yenilmek üzereyken İmâdeddin Zengi'yi babasının memlûklerine gösterip "efendinizin oğlu için savaşın" diye haykırdı. Bunun üzerine çok çetin bir savaş başladı. Sonunda Âmid emîri ve Sökmen bozguna uğratıldı ve yeğeni Yakutî esir alındı. Ancak şehri ele geçiremeyeceğini anlayan Kürboğa muhasaraya son verip şehir önünden ayrıldı. Yakutî'yi Mardin'de hapsetti (494 /1101). Bu sırada Mardin'de Sultan Berkyaruk'un tayin ettiği şarkıcı bir vali vardı. Kürboğa'dan Mardin'in idaresini kendisine tevdi etmesini istedi. O da bu teklifi kabul ederek şehri ona ikta etti. Yakutî bir süre hapiste kaldıktan sonra Artuk'un hanımı Kürboğa'dan torununu serbest bırakmasını rica etti. Kürboğa bu hanımın ricası üzerine Yakutî'yi salıverdi.⁸¹

Kürboğa'nın Azerbaycan'a Gönderilmesi ve Ölümü

Mevdud b. İsmail b. Alpsungur Yakutî'nin Azerbaycan'da isyan etmesi üzerine Sultan Berkyaruk Kürboğa'yı 10 bin süvariyle bölgeyi itaat altına almak üzere görevlendirdi (494/1101).⁸² Kürboğa Azerbaycan'ın büyük bir kısmını ele geçirip Hoy şehrine kadar geldi. Yanında İspahbed Sabâve b. Humartegin ve Sungurca da vardı. Hoy'da hastal anıp 13 gün yattı ve ölüm döşeğinde iken Musul'u güvenilir emirlerinden Sungurca'ya vasiyet etti. Maiyetindeki Türklere ve askerlere ona itaat arzetmelerini emretti ve askerlerden onu destekleyeceklerine dair söz aldı. Hoy şehrine 4 fersah uzaklıktaki bir mevkiye vefat etti (15 Zilkade 495/ 31 Ağustos 1102) ve kefen bulunamadığı için bir battaniyeye sarılıp Hoy'da toprağa verildi.⁸³

Kürboğa'nın ölümünden sonra Sungurca ile askerlerinin büyük bir kısmı Musul'a giderek şehri teslim aldılar. Ancak daha önce Kürboğa'nın ölüm haberini alan şehrin ileri gelenleri onun Hısn-ı Keyfâ'daki nâibi Türkmen Emîri Mûsâ'ya haber gönderip şehri kendisine teslim edeceklerini bildirerek derhal gelmesini istemişler o da sürat'e Musul'a hareket etmişti. Sungurca iyi niyetle onun kendi hizmetine girmek amacıyla geldiğini zannediyordu ve bu

⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 391; a. mlf., *et-Târîhu'l-Bâhir*, s. 16; Sanâullah, *age.*, s. 16; İmâdüddin Halil, *el-İmâdâtü'l-Arnâkiyye fi'l-Cezire ve Ş-Şâm*, Beyrut 1400 /1980, s. 89-90; a. mlf., *agm.*, s. 159; Ali Sevim, "Artukoglu Sökmen'in Siyasî Faaliyetleri", *Belleten*, 101-104 (Ankara 1962), s. 510-511; a. mlf., "Sökmen", *İA*, X, 764.

⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 306-341; İbn Haldûn, *el-İber*, V, 25; Sanâullah, *age.*, s. 24; Özaydın, *age.*, s. 24.

⁸³ İbnü'l-Kalânişî, *Zeylû Târîhi Dımaşk*, s. 227; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 342. İbnü'l-Esir, *et-Târîhu'l-Bâhir*'de (s. 16) sehvlen Kürboğa'nın 494'te (1101) öldüğünü kaydeder İbn Haldûn, *age.*, V, 29-30; Defremery, *agm. Journal Asiatique*, II, 304-305; Sanâullah, *age.*, s. 24; İmâdüddin Halil, *agm. Edebü'r-Râfideyn*, V, s. 140.

düşüncelerle onu karşılamaya çıktı. İki emir atlarından inip kucaklaştılar ve efendileri Kürboğa için göz yaşları döktüler. Musul'a giderken aralarında geçen tartışmalar kavgayla sonuçlandı ve Sungurca Mûsâ'yı yaraladı. Mûsâ'nın yanında bulunan Diyarbekir Mervânî emîri Mansur b. Mervân'ın oğlu da Sungurca'ya saldırıp onu öldürdü. Sonunda Türkmen Mûsâ Musul'a girdi, Sungurca'nın adamlarına hil'atler verip gönüllerini aldı, böylece Musul vilayeti onun hakimiyetine geçti. Kürboğa'nın idaresindeki diğer şehir ve kaleler de çeşitli emirler tarafından zaptedildi.⁸⁴

SUMMARY

Kurbogha is one of the great commanders of Seldjuq period. He was taken prisoner at the war between Tutush and Aksunkur and Bozan. After the death of Tutush in February 1095 he was released by the Seldjuqid Sultan Barkyaruk. Then Kurbogha and his brother Altuntash occupied Harran, Nisibin and Mawsil, in 1098 he was sent with a large army to retake Antakia from the crusaders. Kurbogha on his way besieged Edessa but couldn't capture it. Then he arrived in Antakia and began to besiege but couldn't retake it. In the battle between Barkyaruk and Muhammad Tapar Kurbogha commanded Barkyaruk's left wing. in 1101 He was sent to Azarbaydjan and captured great part of this country. He died in 1102.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 341-343, 363, Sanâullah, s. 25, İmâdüddin Halil, *agm. Edebü'r-Râfideyn*, V, s. 160.